

naiskieli, joka syntyi varhaiskantasuomalaisen *sämälänjt'se*-kielimuodon kehityksessä puolentoista vuosituhannen mittaan yhtäällä kantasaameksi, toisaalla pohjoiskantasuomeksi, muinaishämeeksi? Tämän kielimuodon muistomerkkejä sopivat olemaan luontevasti myös eri puolilla Suomea olevat nk. hämäläisnimet; olihan koko maa todennäköisesti viimeistään 3000 vuotta ennen ajanlaskumme alkua varhaiskantasuomalaisen harvakseltaan asuttama. Samoin voisi odottaa löytyvän jotakin laatokkalaisen kielenpiirteiden jäännettä näillä jokivarsilla, jotka 1000-luvulta alkaen olivat vuosisatoja aivan karjalaisten pohjanreitin tuntumassa. Epäilyksittä tekijän esittelemät lukuisat kielenpiirteet ovat peräisin tuolta lounaiselta alueelta, mutta kyllähän näiden jokivarsien asukkaiden murteet ovat tyyppillisiä törmäysmurteita.

Lisensiaatti Suihkosen väitöskirjan suurimpana ansiona on pidettävä siinä esitetyn valtaisan murremateriaalin tarkkaa ja epäilyksittä luotettavaa esittelyä ja analyysia. Ruotsin kielen vaikutuksen tarkkailu on ollut selvästi tuloksellista astevaihtelusuhteiden analyysissa. Keski-Pohjanmaan kiintoisat ja monimuotoiset törmäysmurteet ovat saaneet arvoisensa dokumentoinnin. Työ ei kuitenkaan ole pelkkä mekaaninen aineiston esittely, vaan tekijä on ottanut rohkeasti kantaa moniin vanhoihin kiistakysymyksiin ja pyrkinyt tutkimansa murteiston koostumuksen perusteelliseen kokonais selvitykseen. Edellä esittämäni muutamat kriittisetkin arviot ovat vuorosanoja asiasta epäilemättä jatkuvassa keskustelussa.

MATTI PÄÄKKÖNEN

Nykypuhekielen murretaustaa kartoina

AILA MIELIKÄINEN *Murteiden murros*. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36, Jyväskylä 1991. 62 s. + 5 liites.

Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisusarjan tuoreeseen niteeseen on Aila Mielikäinen laatinut joukon karttoja, jotka havainnollistavat nykypuhekielen keskeisten piirteiden murretaustaa. Mielikäinen ilmoittaa alkusanoissaan, että »kartaston tarkoituksena on esitellä nykypuhesuomen tyyppisimpiä piirteitä murteissa tapahtuneiden muutosten valossa». Tekijän »lähtökohtana on ollut suomalaisessa sosiolingvistiikassa mainittu havainto, että tietyn tyyppisten varianttien leviäminen on alkanut jo vanhoissa aluemurteissa». (S. 3.)

Mielikäinen on koonnut kartastonsa 20 sellaista kielenpiirrettä, joissa joko jokin murrevariantti tai murteen ja yleiskielen yhteinen variantti on yleistymässä. Koska jotakin ilmiöitä on tarkasteltu kahdessa kartassa, on kartastossa yhteensä 26 karta.

Valitsemansa piirteet Mielikäinen jakaa viiteen pääryhmään:

- yleiskielen *d:n* ja *ts:n* murrevastineet (3 karttaa)
- pronomien ja verbien pikapuheumuodot (9 karttaa)
- diftongien ja vokaaliyhtymien vaihtelut (4 karttaa)
- loppuheittoilmiöt (4 karttaa)
- muoto- ja lauseopin piirteet (6 karttaa).

Selvimmin kartastossa painottuvat pikapuheumuodot: niitä koskee kartoista runsas kolmannes.

Koska tekijä tutkimustehtävänsä mukaisesti pyrkii esittelemään muutosta, tarvitaan eri-ikäisiä aineistoja: muuttuneita murteita kartastossa edustavat muoto-opin arkiston (MA) kokoelmat, vanhan murteen vertailuaineistona ovat etupäässä Lauri Kettusen murrekartaston (1940a) kartat. Kaikissa tapauksissa ei Kettusen kartastossa kuiten-

Kirjallisuutta

kaan ole mukana Mielikäisen tarkkaamaa ilmiötä. Tällöin tekijä ilmoittaa etsineensä vertailutiedot muista lähteistä.

Muoto-opin arkiston aineiston käsittelyssä Mielikäinen on harjottanut tarkkaa lähdekritiikkiä: kartastoon on kelpuutettu ensi sijassa spontaanin puheen aineisto ja sen täydennykseksi teemamuotoja; provosoiduiksi tai kysymällä saaduiksi ilmoitettuja muotoja mukana ei ole. Vertailuaineistoon ei tämántapaista tarkkaa lähdekritiikkiä ole tietenkään voinut soveltaa, vaikka Kettuseläkin epäilemättä on kyselyjä ja provosoituja tietoja.

Mielikäinen tuo myös julki muoto-opin kokoelmien välisiä eroja. Joissakin kokoelmissa on runsaammin spontaaneja esimerkkejä, toisissa taas enemmän teemamuotoja, jotkin kerääjät ovat kelpuuttaneet lippuihinsa vain vanhaksi tiedettyä murretta, toiset taas kirjanneet ilmeisiä muutosoireitakin. Ymmärrettävästi uudennoksia vanhan murteen kantaan nähden on runsaimmin toisaalta uusimmissa kokoelmissa, toisaalta luovutettujen alueiden pitäjänkokoelmissa. — Itse olen ollut havaitsevinani, että varsinkin vanhemmissa muoto-opin kokoelmissa on enemmän teemoja, uudemmissa taas spontaaneja esimerkkejä.

Kaikkia muoto-opin kokoelmia ei ole aineistona käytetty. Aineisto on rajattu käsitämäänsä ennen vuotta 1940 Suomeen kuuluneiden pitäjien murteet. Ruotsissa ja Norjassa puhuttavia suomen murteita ei ole mukana, koska niillä ei ole merkitystä puhekielen muotoutumisen kannalta.

Esitystapa on havainnollinen: joka alueen oikealla sivulla on kartta, vasemmalla kartan kommentaari. Välistä kuitenkin tuntuu, että selitykset jäävät tilanpuutteen tähden liian lyhyiksi ja siten vaikeaselkoisiksi. Kartat ovat selkeitä. Niihin on yleensä tummennoksella merkitty Kettusen kartaston mukaiset levikit, mikä helpottaa vertailemista. Lukijaa palvelee myös se, että kunkin piirteen tarkastelussa on mainittu, mistä MA:n signumista on kyse.

Käsittelen seuraavassa teoksen karttoja Mielikäisen viiden pääryhmän mukaan.

Kartat 1 ja 2a sekä 2b käsittelevät *d:n* ja *ts-yhtymän* murrevastineita, siis astevaihtelukysymyksiä. Kartasta 1 käy ilmi, että *ht-yhtymän* heikossa asteessa itäistä katoedustusta on kirjattu myös länsimurteisista MA:n kokoelmista, etupäässä murrerajan tuntumasta. Leksikaalinen distribuutio vaihtelee kuitenkin suuresti.

Kartat 2a ja 2b tarkastelevat nykypuhe-suomen *mettä* : *metän* -tyypin taustaa. Tuo suhde näyttää jo olevan idullaan MA:nkin aineistossa: sekä vahvan asteen *mettä*- että heikon asteen *metän*-asuja on kirjattu myös alkuperäisen alueensa ulkopuolelta. Mielikäisen (s. 12) mukaan *mettä* : *metän* -taivutuksen suosio nykypuhekielessä ei perustune vanhojen murteiden *mettä* : *metän* -taivutukseen, vaan kyse on kahden alueellisen valtatyyppin kontaminaatiosta (*mettä* : *mettän* ja *mehtä* : *metän*). Tämä selitys tuntuu Mielikäisen karttojen valossa yksioikoiselta, ja tekisi mieli ainakin alueittain olettaa mutkikkaampaa vaikutussuhdetta. Keskeltä vanhaa *tt* : *tt* -aluetta kirjatut *tt* : *t* -esiintymät voisi selittää muuksikin kuin kontaminaatioksi: niissä voisi olettaa yleispuhekielen vaikutusta, jota tukee muodon sopiminen murteen astevaihtelusuhteisiin.¹

Pikapuhemuodot näyttävät kiinnostaneet tekijää: niitä koskevat ainakin kartat 3a – b, 4a – b, 5, 6 ja 7a – b.

Kartat 3a ja 3b kuvaavat *minä*- ja *sinä*-pronominien pikapuhemuotoja, vertailukohtana Kettusen kartat 112 ja 113. Osoitetaan, että jo MA:n aineiston mukaan *mu*-, *su*-vartalot ovat levinneet itään ja pohjoiseen. Kettusen kartan kuva samalla tarkentuu, kun otetaan huomioon eri sijojen erilainen edustus: pikapuhemuotojen levikki on laajin ulkopaikallissijoissa.

¹ Suhteen syntyä on ainakin kielimuodotain oletettukin mutkikkaammaksi: Helsingin puhekielen *mettä* : *metän* on selitetty kolmilähtöiseksi, vaikuttavina tekijöinä vanha Länsi-Uudenmaan murteiden *mettä* : *metän* -suhde, itämurteiden *metän*-asuinen heikko aste sekä hahmottuminen *tt:n* astevaihtelupariksi (Paunonen 1982: 67 – 68).

Kartassa 3b tarkastellaan *minä-* ja *sinä-*pronomien pikapuhemuotoja nominatiivissa. Kartasta syntyy ainakin ensi katsomalta sellainen kuva, että Kettunen olisi kartassaan 112 ilmoittanut pikapuhemuotojen levikin todellista laajemmaksi. Mielikäisen kartan selitelmissä näet on »mä, sä (~ *minä, sinä*) ~ mä, sä Kettusen mukaan». Kettusen kartassa 112 otsikko on kuitenkin toinen: *minä, sinä* (~ *mä, sä, ma, sa*), ja tätä edustusta kontrastoidaan sellaisiin muotoihin kuin *mie, sie, miä, siä, mnää, snää* jne. Vertailu siis ontuu, koska Kettunen nimenomaisesti e i tarkastele pikapuhemuotoja, kuten käy ilmi varsinkin kartan 113 selityksestä (Kettunen 1940b: 204): »Jos jätämme pois lyhennysmuodot *mun, sun*, jollaisia tavataan *minun, sinun* muotojen ohella runsaasti eri seuduilla, joudumme ensiksikin toteamaan – –.»

Kartat 4a ja 4b tarkastelevat *olla-*verbin pikapuhemuotoja, 4a indikatiivissa ja imperatiivissa, 4b konditionaalissa. Vertauskohtana on Kettusen kartta 129.

Kartan 4b aiheena ovat *olla-*verbin pikapuhemuodot konditionaalissa. Kettusen kartassa 129, joka tässä on vertailukohtana, ei ole ollenkaan puhetta konditionaalista, ei myöskään kartan kommentaareissa. Tässä kartassa Mielikäinen ei siis vertaile MA:n aineistoa Kettusen aineistoon; muutakaan vertailuaineistoa ei ole.

Kartassa 5 tarkastellaan *tulla-*verbin pikapuhemuotoja, kartassa 6 *mennä-* ja *panna-*verbin, vertauskohtana Kettusen kartat 128 ja 114. *tämä-*pronominin pikapuhemuotoja esittävät Mielikäisen kartat 7a ja 7b. Kettusen kartastossa ilmiötä ei ole, eikä Mielikäinen ole käyttänyt muitakaan taulähteitä. Johdannossa luvatusu eri-ikäisen murremateriaalin vertailusta ei tässä ole kysymys.

Kartan 8 aiheena on *toi* : *to-* pronomini, jonka ekspansiivisuus käy ilmi MA:n koelmista.

Kartaston neljä seuraavaa karttaa tarkastelevat »diftongien ja vokaaliyhtymien vaihteluja», kuten Mielikäinen alkusanoissaan (s. 3) mainitsee. Tämä luonnehdinta ei ole

oikein selvä: kartoissa ei ole kyse diftongien ja vokaaliyhtymien keskinäisistä vaihteluista vaan sellaisista vaihteluista, joissa joko diftongit tai vokaaliyhtymät ovat osallisina.

Kartan 9 aiheena on diftongin *i:n* kato *inen-*nomineissa. Vertauskohtana on Kettusen kartta n:o 125. Eroja Kettusen ja Mielikäisen karttojen kesken ei juuri ole.

Kartta 10 on kiintoisa: aiheena on *i-*vartaloisten nominien monikkovartalon muodostus, ja *ei:*llisen monikkovartalon ekspansio on selvästi näkyvässä. Kartassa on kuitenkin harmillinen virhe: lounaismurteiden pohjoisryhmän pääosa on jätetty merkitsemättä Kettusen *ei ~ ee ~ e* -alueeseen, vaikka Kettusen kartan 209 mukaan alueen edustuksena on *papèl, papella*. Voi myös pohtia, kuuluuko *i-*vartaloisten nominien monikkovartalon muodostusta käsittelevä kartta oikeastaan diftongien ja vokaaliyhtymien tarkasteluun vai olisiko sen paikka muoto- ja lauseopin piirteiden joukossa.

Kartta 11, jonka aiheena on *ea, eä* -yhtymän assimilaatio (*korkee, pimee*), on hyvä kartta, joka vastaa teoksen nimeä. Kartassa 12 tarkastellaan *oa, oä* -yhtymää (*verkkoo*).

Loppuheittoilmiöitä tarkastellaan neljässä kartassa.

Kartan 13 aiheena on sandhiloppuheitto eli elisio (*meill_oli*). Sulkeissa tekijä mainitsee Kettusen kartat 104 ja 131. Yhteytenä näihin Kettusen karttoihin on vain se, että Mielikäisen kartoissa elisiota ei tarkastella Kettusen kartoista ilmi käyväällä loppuheittoalueella. Muutakaan ns. vanhan murteen vertailuaineistoa ei ole. Elisio on Mielikäisen mukaan mukana sen takia, että se on nykypuhekielessäkin laajalevikkoinen. Tässä ei siis kyse ole murren tutkimuksesta vaan toisaalta Kettusen tutkimusten täydentämisestä, toisaalta nykypuhekielen murretaustan selvittelystä.

Kartassa 14 tarkastellaan *mutta-* ja *että-*pronomien loppuheittoa, kartoissa 15a ja 15b *i:n* loppuheittoa: kartassa 15a tarkasteltavana on *i:n* loppuheitto translatiivissa, kartassa 15b supistumaverbien imperfektissä. Vertailukohtina ovat Kettusen kartat

Kirjallisuutta

175 ja 176 tarkastelevat *i:n* loppuheittoa vähän erilaisissa tapauksissa. Sinänsä kartat 15a ja 15b ovat kiinnostavia.

Loput kartat tarkastelevat muoto- ja lauseopin piirteitä.

Kartassa 16 on selvitetty *-tten*-päätteisen monikon genetiivin levikkiä. Kettusen aineistoon verrattuna pääte näyttää ekspansiiviselta.

Kartta 17 käsittelee syntaktista piirrettä: aiheena on passiivin käyttö mon. 1. persoonassa (*me tullaan*). Vertailu Kettusen karttaan osoittaa ilmiön ekspansiiviseksi. Aivan tuore ei ilmiö kuitenkaan näy olevan: Mielikäisen mukaan Kettunenkin mainitsee murrekartastonsa selityksissä (1940b: 280) ilmiötä tavattavan kartastossa mainittua laajemmaltikin, mutta noilla alueilla ilmiö ei Kettusen mukaan ole alkuperäinen.

Kartta 18 taas on morfologian alalta: aiheena on tunnuksen 3. infinitiivin illatiivi. Kettusella ei tästä ole karttaa, mutta vertauskohtana ovat Saukkosen tutkimukset.

Kartan 19 mukaan on liittotempuksissa aktiivin 2. partisii-pin essiivimuodon levikki MA:n aineistossa laajempi kuin Kettusen kartastossa.

tulla/saada tehtyä ~ tehdyksi -rakenne on aiheena kartassa 20a. Vertailuaineistona ei tässä ole Kettusen kartta vaan Ikolan–Palomäen–Koiton teos *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia* (1989), jossa on käytetty myös aiempia murremonografioita. MA:n aineiston antama kuva on sama kuin Ikolan – Palomäen – Koiton tutkimuksen: partitiivi on leviämässä myös itämurteisiin ja pohjalaismurteisiinkin ainakin translatiivin rinnalle, paikoin pääedustukseksikin. Kartta 20b kääntää näkökulman näiden rakenteiden partitiiviin: käy ilmi, että ainakin vähemmistövarianttina se on levinnyt huomattavan laajalle.

Näyttää siltä, että tutkimustehtäviä Mielikäisen kartastossa on oikeastaan kaksi: 1)

kartaston nimen mukainen ja johdannossa tutkimustehtäväksi mainittu muutoksen tarkastelu, 2) keskeisten puhekielen piirteiden aiemmin kartoittamattoman murretaustan julkituonti, jossa ei kyse ole murreksesta eikä — MA:n aineisto kun on lähteenä — nykypuhekielestäkään. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvia karttoja ovat mielestäni 3b, 4b (?), 7a, 7b, 13, 14, 20a ja 20b, kaikkiaan siis 7–8 karttaa 26:sta.

Kirjan nimi ei siis aivan vastaa sisältöä. »Murteiden murros» on uljas nimi suppealle teokselle, jossa ei ole kokoavaa katsausta. Alaotsikko »levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä» on ongelmallinen. Valitut piirteet ovat kyllä nykypuhekielen kannalta keskeisiä, mutta aineistona ei ole nykypuhekieli, vaan MA:n aineisto, johon kerääjät ovat pyrkineet haastattelemaan parhaita mahdollisia vanhan murteen puhujia. Kartaston nimeksi olisi paremmin sopinut vaikkapa »Nykypuhekielen murretaustaa: keskeisten piirteiden levikkikarttoja».

Aila Mielikäisen karttajulkaisusta selviää monia suomalaista dialektologia ja sosiolingvistiä kiinnostavia asioita. Teos ei ole kattava yleisesitys, mutta sopii hyvin esim. jonkin pitäjänmurteen muuttumista tutkivalle tausta-aineistoksi. Mielikäisen kartasto on tärkeä lisä siihen tutkimusten sarjaan, joka pyrkii valaisemaan viime vuosikymmenten puhe-suomea, niin vanhoja pitäjänmurteita kuin kaupunkien puhekieltäkin.

Puhe-suomen tutkimuksia on laadittu monenlaisia: sekä painettuja tutkimuksia että painamattomia opinnäytetöitä, sekä projektien osasia että erillisiä selvityksiä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa on aloitettu nauhoitus vanhojen murteiden seurausta varten. Laajojenkin tutkimusten ja synteisien laatiminen puhe-suomen kehityksestä on siis pian mahdollista.

HEIKKI HURTTA

LÄHTEET

- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. SKST 511. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1940a: Suomen murteet — III A. Murrekartasto. SKST 188. Helsinki.
- 1940b: Suomen murteet III B. Selytyksiä murrekartastoon. SKST 188. Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Käsikirjoite. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.

Tverin nimistöä

PERTTI VIRTARANTA *Tverinkarjalaisista nimistä*. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 209. Helsinki 1992. 182 s.

Eri tavoin syntyneet etniset saarekkeet ovat kielitieteellisesti poikkeuksellisen kiintoisia. Jos yhteydet emopopulaatioon ovat tyystin katkenneet, kieli voi saarekkeessa kehittyä aivan omaan suuntaansa tai jäädä kantamurretta tai -kieltä arkaaisemmaksi. Pieni fraktiomurre on yleensä voimakkaasti ympäröivän valtakielen värittämää — ja nimenomaan sellaisena yhdentyyppistä tutkimusta kiinnostavaa — mutta samalla se voi sisältää paljonkin muualta jo kadonnutta sanastoa ja muodostoa. Fennistiikan kannalta merkittävimpiä kielisaarekkeita ovat jo sammunut Vermlannin savo ja Sisä-Venäjän karjalaimurteet. Viimeksi mainituista on tverinkarjala keskeinen. Se syntyi 1600-luvulla, kun silloisen Käkisalmen läänin ortodoksit pakenivat kirkollista terroria

Venäjälle, jossa oli sotien ja tautien autioittamia seutuja. Lähtöalueen länsilaita on syvällä nykyisessä Savossa.

Pertti Virtarannan *Tverinkarjalaisista nimistä* on kommentoiva ja etymologioiva kokoelma kirjoittajan itse keräämää ja muiden tutkijain kokoamaa Tverin alueen karjalaisnimistöä. Mikään tyhjentävä esitys se ei ole — kuten tekijä alkusanoissa korostaakin — mutta varmasti se on niin täydellinen kuin tällä hetkellä voidaan saada aikaan. Tulevaisuudessa tilanne tuskin muuttuu paremmaksi, päinvastoin: vanhaa nimistöä häviää koko ajan eikä uutta synny. Murteella on vielä kymmeniä tuhansia puhujia, mutta kaikkein nuorin polvi on jo lähes venäläistynyt. (Varhemmin kehitys saattoi olla toisensuuntaista. Kirjassa kerrotaan monta esimerkkiä siitä, kuinka alkuaan venäläinen kylä oli karjalais-tunut. Venäjän ja karjalan suhde arkielämässä oli vuosisatoja hyvin tasa-arvoinen.)

Se, että Virtaranta yhdistää kirjassa omat ja muiden keruut, on viisas ratkaisu. Hyöty on paitsi määrällinen myös sikäli laadullinen, että esitykseen tulee nimi- ja tutkimushistoriallista syvyyttä. Aiemmistä kerääjistä mainittavimmat ovat Vihtori Alava (1895) ja Juho Kujola (1912, 1913). Virtaranta on itse kerännyt nimiä erityisesti vuosina 1971 ja 1977 (ensimmäisen kerran hän oli Tverissä 1957). Hän on myös poiminut G. N. Makarovin tekstikokoelmaan (1963) ja Tiit Kukkin julkaisemiin kielennäytteisiin (1984 ja 1986) sisältyvät nimet. Lisänä vielä on nimistöä Tarton yliopiston arkistoista. — Nimien alkuperän selvittelyssä Virtaranta on saanut apua etenkin professori Igor Vahrokselta.

Kirjassa esitellään ennen muuta asutusnimistöä: kylän- ja talonnimiä. Myös luontonomistöä, johon tekijä poikkeuksellisesti lukee muun muassa viljelysten ja kulkuväylien nimet, on runsaasti esillä, vaikka tämän lajin nimet ovat vahvasti unohtumassa ja unohtuneet (eten-